

UOT 330.341.1

İNNOVASIYA LAYİHƏSİ RİSKLƏRİNİN TƏDQIQI VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

MİRZƏBƏYOV ARAZ ƏLİOSMAN oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti, müəllim

araz.mirze@gmail.com

Açar sözlər: innovasiya, innovasiya layihəsi, risk, qiymətləndirmə, idarəetmə, texnologiya, istehsal

Müasir şəraitdə milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin və iqtisadi artımın təmin edilməsində innovasiya amili mühüm rol oynayır. Qlobal iqtisadi böhranın əhəmiyyətli dərəcə yumşaldılması yalnız innovasiyalar, istehsalın effektivliyinin yüksəldilməsi, yeni texnoloji və idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi əsasında mümkündür. İqtisadiyyatda ümumi daxili məhsul artımının daha böyük payı innovasiya texnologiyalarında, avadanlıqlarında, insan kapitalının keyfiyyətində, istehsalın və idarəetmənin təşkilində ifadə olunmuş yeni biliklər hesabına təmin edilir. Müasir cəmiyyətdə iqtisadi effektivliyin yalnız elm və real istehsalın inkişafı hesabına deyil, həm də innovasiya tsiklinin bütün fazalarının - yeni biliklərin alınması, bazar vasitəsilə onların iqtisadiyyatın istehsal sektoruna ötürülməsi və istehsal istifadəsi fazalarının səmərəli fəaliyyətini təmin etmək əsasında əldə edilir. Məhz innovasiyanı mənimsəyənin iqtisadi marağı son nəticədə innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin məqsədəuyğunluğunu, yönümlülüyünü, miqyasını, tempini və formasını müəyyən edir.

İnnovasiya fəaliyyəti əsasında innovasiya layihəsi hazırlanır. İnnovasiya layihəsinin hazırlanması zamanı ən mühüm məsələlərdən biri innovasiya layihəsi risklərinin tədqiqidir. İnnovasiya fəaliyyətində risk məsələsi bu fəaliyyət növünün taleyini həll edən ən vacib elementlərdən biridir. Bazar münasibətləri şəraitində rəqabətə davam gətirmək üçün innovasiyaların tətbiqi, cəsarətli və həlledici addımlar lazımdır ki, bu da riski artırır. Odur ki, bu problemin araşdırılması məqalədə mühüm vəzifə kimi qarşıya qoyulur.

İnnovasiya fəaliyyətində həmişə riskin müsbət və mənfi tərəflərini görmək, ölçüb-biçmək, onun səviyyəsini aşağı salmağa çalışmaq lazımdır. Bunun üçün risk situasiyasını əvvəlcədən proqnozlaşdırmaq, bu məqsədlə də bir tərəfdən hər bir riskin öz təbiətini, məzmununu öyrənmək, digər tərəfdən isə ona təsir edəcək amilləri nəzərə almaq lazımdır. Risk innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı çoxsaylı amillərin, yəni daxili və xarici amillərin təsiri nəticəsində ortaya çıxıb bilər. İnnovasiya fəaliyyətində risklərin əmələ gəlməsinin aşağıdakı səbəblərini göstərmək olar: cəmiyyətin kriminallaşması; inflyasiyanın yüksək templəri; siyasi qeyri-stabillik; təsərrüfat subyektlərinin məsuliyyətsizliyi; sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktların təkmil olmaması; real sahibkarlıq hüququnun mövcud olmaması; sahibkarların əksəriyyətində öz fəaliyyətlərinin nəticəsinə görə fərdi məsuliyyətin aşağı olması; sahibkarın cinayət dünyasından asılılığı, hüquq-mühafizə orqanlarının onu müdafiə edə bilməməsi və ya bunu istəməməsi; siyasətçilərin qeyri-qanuni şəkildə iqtisadiyyata müdaxiləsi; müxtəlif səviyyələrdə idarəetmə aparatının kəskin artması; vergi qanunvericiliyinin dəyişməsi; yüksək vergi və məcburi ödənişlər; amansız rəqabət; sahibkarların bazar problemləri və bilik səviyyəsinin aşağı olması və s.

Ən vacib problemlərdən biri riskin səviyyəsinin müəyyən edilməsidir. Bunun üçün obyektiv meyarlara və üsullara istinad etmək lazımdır. Çünki, riskin səviyyəsini müəyyən etmədən onun barəsində hər hansı bir obyektiv idarəçilik qərarının qəbul edilməsi mümkün deyildir.

Risqlər innovasiya prosesləri ilə sıx əlaqədardır və risklərdən tam imtina innovasiya prosesi icrasının qeyri-mümkünlüyü ilə nəticələnə bilər. Riskin mövcudluğu innovasiya layihələrinin parametrlərinin dəqiqliklə proqnozlaşdırmağın qeyri-mümkünlüyü ilə əlaqədardır. Risk yalnız gələcəyə münasibətdə mövcuddur və nəticələrin proqnozlaşdırılması və planlaşdırılması ilə və ümumən innovasiya qərarının qəbul edilməsi ilə ayrılmaz surətdə bağlıdır. İnnovasiyanın obyektinə əlaqəli olan ümumi risk müxtəlif mənbələrdən əmələ gələ bilər. Bu mənbələr bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli olduqlarından, çox vaxt onların hər birindən yaranan riskləri müəyyən etmək qeyri-mümkün olur. [1, s.182]

İstehsal olunan məhsula tələbin potensial həcmi haqqında etibarlı informasiyanın obyektiv yoxluğu innovasiya layihəsi iştirakçıları üçün bir çox risklərin meydana gəlməsinə gətirib çıxarır. İnnovasiya layihəsi ilə bağlı risk layihə qərarının qəbul edilməsinə uyğun olaraq onun iştirakçıları tərəfindən əvvəlcədən planlaşdırılan son nəticələrin ehtimalıdır. İnnovasiya layihəsi risklərinin aşkara çıxarılmasına və aşağı salınmasına yönəldilmiş tədbirlərin aşağıdakı ardıcılıqla aparılmasını məqsəduyğun hesab edirik:

- innovasiya layihəsi risklərinin aşağı salınması məqsədinin müəyyən edilməsi;
- innovasiya layihəsi risklərinin keyfiyyət və kəmiyyət təhlili;
- risklərin aşağı salınması metodlarının seçilməsi;
- alınmış nəticələrin təhlili.

İnnovasiya layihələrində riskin təhlili aşağıdakı iki əsas istiqamətdə aparılır

1. Riskin qiymətləndirilməsi. Buraya riskin mənbələrinin aşkara çıxarılması və təhlili, innovasiya layihəsinin reallaşdırılmasının müxtəlif şəraitlərində risklərin səviyyəsinin müəyyən edilməsi daxildir. Riskin qiymətləndirilməsi aşağıdakı mərhələlərdə aparılır:

- problemin həlli üçün mümkün variantların tapılması;
- problemin həlli nəticəsində yarana biləcək mümkün siyasi, iqtisadi, mədəni və digər neqativ nəticələrin müəyyən edilməsi;
- riskin həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından inteqral qiymətləndirilməsi.

Riskin keyfiyyət və kəmiyyət baxımından inteqral qiymətləndirilməsi daha mühüm rolə malikdir. Keyfiyyət təhlili riskin mənbələrini və səbəblərini aşkar edilməsini, riskin ortaya çıxdığı mərhələlər və görülən işlərin ayırd olunmasını, yəni riskin mümkün sahələrinin müəyyənləşdirilməsini; bütün mümkün risklərin müəyyənləşdirilməsini; risk daşıyan qərar həyata keçirildikdə ortaya çıxma biləcək əməli xeyir və mümkün mənfəət nəticələrinin aşkarlanmasını əhatə edir. Keyfiyyət təhlili əsasında təkə layihəni təhdid edən bütün risk növlərini müəyyən etmək yox, həm də riskli hadisələrin baş verməsini müşayiət edən ehtiyat itkilərini aşkar etmək vacibdir. Keyfiyyət təhlilinin nəticələri kəmiyyət təhlilinin aparılması üçün zəruri ilkin məlumatdır [2, s.67].

Kəmiyyət təhlili ayrı-ayrı risklərin və bütövlükdə innovasiya layihəsi riskinin rəqəm qiymətini təyin etmək mənasına gəlir. Bu mərhələdə riskli hadisələrin və onların nəticələrinin ortaya çıxması ehtimalının rəqəm qiyməti təyin olunur, risk dərəcəsinin kəmiyyət baxımından qiymətləndirilməsi aparılır, həmçinin konkret vəziyyətdə riskin məqbul səviyyəsi müəyyənləşdirilir.

2. Riskin idarə edilməsi. Buraya innovasiya layihəsi ilə bağlı risklərin qəbul edilən səviyyəyə qədər aşağı salınmasına yönəldilmiş situasiyaların təhlili, tövsiyə və ya tədbirlərin işlənilməsi aiddir. Riskin idarə edilməsi özündə həm layihənin reallaşdırılması zəruriliyi haqqında prinsiplərin qəbul edilməsi prosesində, həm də onun həyata keçirilməsi strategiyası və taktikasının formalaşması zamanı riskin mövcudluğunun uçotunu birləşdirir. Risklərin idarə edilməsi həm şirkətlərin xətti funksiyası, həm də idarə aparatının funksiyası olmalıdır. Burada əsas fəaliyyət istiqaməti itkilərin baş verməsinin qarşısının alınması və yaxud onların minimuma endirilməsidir. Çünki şirkətlər dərk etməlidirlər ki, itkilərin doğurduğu səbəblər sadəcə olaraq səbəb kimi qalmır, bu müəyyən məbləğdə zərərdə ifadə olunur və istehsal xərclərini artırır. Ona görə də burada istər cari, istərsə də uzunmüddətli təsərrüfat qərarları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Burada risklərin idarə edilməsi texnologiyası və alqoritmi də vacibdir.

İnnovasiya layihəsi risklərinin idarəetmə səmərəliliyinin meyarları aşağıdakılar hesab olunur:

- innovasiya layihəsi risklərinin idarəetmə sisteminə dəstək xərcləri nəzərə alınmaqla müəssisənin maliyyə göstəricilərinin tərəddüd səviyyəsinin aşağı salınması;
- innovasiya fəaliyyəti riski nəzərə alınmaqla təshih olunmuş əsas göstəriciləri sistemi;
- əmlakın və məsuliyyətin sığortası üzrə şərt və xərclərin optimallaşdırılması;
- gözlənilən zərərin kəmiyyətinin risklərin idarə edilməsi dəyərini örtməsinə yol verilməməsi.

Beləliklə, innovasiya layihəsi risklərinin təhlili kompleks xarakter daşıyır və onun vacibliyi təkcə risklərin tədqiqinin zəruriliyində deyil, həm də aşkara çıxarılmış layihə risklərin səviyyəsinin aşağı salınması ilə əlaqədar tədbirlərinin işlənilib hazırlanmasında və dəyərcə qiymətləndirilməsində, daha doğrusu, risklərin idarə edilməsi sisteminin yaradılmasındadır. Qeyd edək ki, innovasiya layihələndirilməsinin ilkin mərhələsində tətbiq olunan sistemli yanaşma və üsulların kompleks tədqiqi sadəcə olaraq risklərin təhlili məqsədilə aparılmır. Təhlil zamanı əldə olunan nəticələr menecerə layihəni həyata keçirməkdə kömək edir. Burada məqsəd heç də riskləri tapıb onları biznes-planda əks etdirməkdən ibarət deyildir. Həm də onları layihənin fəaliyyəti dövründə idarə etmək lazımdır. Burada məqsəd heç də riskləri tapıb onları biznes-planda əks etdirməkdən ibarət deyil, həm də onları layihənin fəaliyyəti dövründə idarə etməkdir. Biznes-plan layihənin məlumat-analitik modeli olmaqla, onu idarə etməyin fəal aləti kimi çıxış edir. Çünki biznes-plan özündə risklərin idarə edilməsi ilə bağlı konkret tədbirlər planını birləşdirir. Risklərin idarə edilməsi isə onları əlverişli səviyyəyə qədər azaltmaq istiqamətində əsaslı şəkildə tövsiyə və tədbirlərin işlənilib həyata keçirilməsindən ibarətdir [3, s.236].

İnnovasiya layihələrində iştirakçı tərəflərin maraqlarının qorunmasını təmin etmək məqsədi ilə spesifik sabitləşdirmə mexanizmləri nəzərdə tutula bilər. Göstərilən mexanizmlər bir tərəfdən innovasiya layihəsi riskinin səviyyəsinin azaldılması, digər tərəfdən isə riskin iştirakçı tərəflər arasında bölüşdürülməsini təmin edir. Birinci halda bu əlavə xərclər hesabına istehsal ehtiyatlarının yaradılması, texnologiyanın təkmilləşdirilməsi, istehsalda qəzaların azaldılması, məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsinin stimullaşdırılması yolu ilə baş verir. İkinci halda isə bu qiymətlərin indeksləşdirilməsi, zəmanətlərin, müxtəlif sığorta formalarının, əmlakın girovunun, qarşılıqlı sanksiyalar sisteminin tətbiqi yolu ilə baş verir.

Bir qayda olaraq innovasiya layihəsində sabitləşdirici mexanizmlərin qəbul edilməsi iştirakçılar tərəfindən əlavə xərclər tələb edir. Bu xərclərin həcmi baş verə biləcək riskin gözlənilən səviyyəsindən asılıdır. Bu xərclər innovasiya layihəsinin səmərəlilik səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsində nəzərə alınmalıdır.

İnnovasiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı qeyri-müəyyənlik və risk amillərinin nəzərə alınması üçün layihənin həyata keçirilməsi ilə bağlı bütün mövcud informasiyadan istifadə edilməlidir. Bu zaman aşağıdakı üç üsuldən istifadə edilir:

1. İnnovasiya layihəsinin dayanıqlığının yoxlanılması;
2. İnnovasiya layihəsinin parametrlərinin və iqtisadi normativlərinin dəqiqləşdirilməsi;
3. Qeyri-müəyyənliyin formal təsviri.

Bu üsulları bilmədən hansı innovasiya layihəsi riskinin hansı üsulla qiymətləndirilməsinin və dəqiq nəticələrin əldə edilməsinin mümkünlüyünü təyin etmək olmaz.

Ümumiyyətlə, konkret innovasiya layihəsinin səmərəli hazırlanması, reallaşdırılması və uğurlu fəaliyyəti onun düzgün təşkil edilməsindən, maliyyələşdirilməsinin optimal sxeminin seçilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Layihənin hazırlanması və fəaliyyəti ilə əlaqədar xarici və daxili mühit qiymətləndirilməli, hər bir mərhələdə görülən işlərin həcmi, müddəti, təminatı, icraçıları keyfiyyətcə təsvir edilməli, onlar kəmiyyətlə hesablanmalı, mənfi təsirlər imkan daxilində minimal xərclərlə azaldılmalıdır. İnnovasiya layihəsi riskinin qiymətləndirilməsi onun layihəyə təsir dərəcəsini müəyyən etmək üçün aparılır.

Elmi yeniliyi: İnnovasiya layihəsinin həyata keçirilməsi prosesində qarşıya çıxan biləcək riskləri aşkar etdikdən, onların yaranması səbəblərini öyrəndikdən, baş verə biləcək potensial

itkiləri müəyyənləşdirdikdən sonra həmin risklərin azaldılması proqramının işlənilib hazırlanması mühüm vəzifə kimi qarşıya qoyulmalıdır. Yəni risklərin neytrallaşdırılması üzrə ən əlverişli mexanizmlərin seçilməsi üzrə qərar qəbul edilməlidir. Bütün bunlar son nəticədə innovasiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyinə müsbət təsir göstərir.

Təbiiqi əhəmiyyəti: məqalədə əldə edilmiş nəticələr əsasında irəli sürülmüş təkliflər və tövsiyələr innovasiya layihəsinin reallaşdırılması prosesində yarana biləcək risklərin aşkar edilməsində və onların azaldılmasında mühüm rol oynaya bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov A.B. və başqaları. Biznesin təşkili və idarə edilməsi. Bakı: İqtisad Universiteti, 2011, 464 s.
2. Kazımlı X.H., Quliyev İ. İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi. Bakı, İqtisad Universiteti, 2011. 187 s.
3. Tağıyev A.H., Səfərov Q.Ə. İnnovasiya layihələrinin menecmenti. Bakı: Elm, 2013, 284 s.

РЕЗЮМЕ

ИССЛЕДОВАНИЕ И ОЦЕНКА РИСКОВ ИННОВАЦИОННОГО ПРОЕКТА

Мирзебеков А.А.

Ключевые слова: инновации, инновационный проект, риск, оценка, управление, технология, производство

В статье исследуются возможные риски по инновационным проектам, изучены причины их возникновения, проводится их оценка. А также, предлагаются рекомендации практического значения по уменьшению возможных рисков в связи с инновационным проектом.

После выявления в процессе реализации инновационного проекта возможных рисков, изучения причин их возникновения, определения возможных потенциальных потерь, разработка программы снижения этих рисков должна стать важной задачей. То есть, необходимо принять решение о выборе наиболее благоприятных механизмов по нейтрализации рисков. Все это в конечном итоге положительно влияет на экономическую эффективность инновационных проектов.

SUMMARY

RESEARCH AND EVALUATION OF RISKS OF THE INNOVATION PROJECT

Mirzebeyov A.A.

Key words: innovation, innovation project, risk, evaluation, management, technology, production

The article explores possible risks for innovative projects, the reasons for their occurrence, and evaluates them. And also, recommendations of practical value on reduction of possible risks in connection with innovative projects are offered.

After discovering the risks that may arise in the process of implementing the innovation project, learning the reasons for their occurrence and identifying potential losses, the development of the risk reduction program is an important task. That is, it is necessary to decide on the selection of the most favorable measures to neutralize risks. All this ultimately has a positive impact on the economic efficiency of innovation projects.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	12.03.2019
	Son variant	25.09.2019